

FONETIK USLUBIYAT HAQIDA

Andijon davlat pedagogika instituti 101-guruh 1-bosqich talabasi

Mahammadova Marjonaxon

ANOTATSIYA: Ushbu maqolada fonetik uslubiyatning nazariy asoslari, uslubiy fonetik vositalarning mohiyati, ularning adabiy matn va ogʻzaki nutqdagi estetik funksiyasi ilmiy yondashuv asosida tahlil qilindi. Fonetik birliklarning urgʻu, intonatsiya, alliteratsiya, assonans, ohang kabi shakllari turli uslublardagi uslubiy rolga eʼtibor qaratildi. Maqola fonetik uslubiyatning amaliy ahamiyatini koʻrsatishga qaratilgan.

KALIT SOʻZLAR: Fonetik uslubiyat, urgʻu, intonatsiya, alliteratsiya, assonans, pauza, ohang, nutq, adabiy til, uslub.

Til — jamiyat aʼzolarining oʻzaro muloqot vositasi boʻlibgina qolmay, u xalqning tarixiy, madaniy va estetik tafakkurining ifodasi hamdir. Tilshunoslikda til tizimi koʻplab darajalarga boʻlinadi: fonetika, leksika, morfologiya, sintaksis va boshqalar. Ana shu darajalar ichida fonetika — tovushlar tizimini, ularning xususiyatlarini oʻrgansa, fonetik uslubiyat esa tovush vositalarining uslubiy imkoniyatlarini tahlil etadi.

Fonetik uslubiyat — uslubiyatning mustaqil sohasi sifatida, turli uslublarda tovush vositalarining qanday ishlatilishini, ularning badiiy-estetik va funksional yukini oʻrganadi¹. Mazkur maqolada fonetik uslubiyatning asosiy tushunchalari, fonetik vositalarning uslubiy xususiyatlari, adabiy til uslublaridagi oʻrni haqida fikr yuritiladi.

FONETIK USLUBIYATNING ILMIY ASOSI: Fonetik uslubiyat umumiy fonetika va umumiy uslubiyat fanlari kesishgan joyda shakllangan. U til tovushlarining nafaqat fonologik, balki uslubiy-estetik xususiyatlarini ham oʻrganadi. Shunday ekan, fonetik uslubiyat tilshunoslik va adabiyotshunoslik fanlarini bogʻlab turuvchi ilmiy soha sifatida namoyon boʻladi. Oʻzbek tilshunosligida fonetik uslubiyatga ilk bor eʼtibor XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab kuchaygan. Bu sohada A. Madvaliyev, Gʻ. Rahmatullayev, B. Yoʻldoshev, R. Abdullayev kabi olimlarning ilmiy izlanishlari muhim ahamiyatga ega². Fonetik vositalarning uslubiy tahlili ayniqsa sheʼriy matnlarda, ogʻzaki nutq, publitsistik uslub, dramatik matnlarda alohida ahamiyat kasb etadi.

FONETIK USLUBIYATNING OBYEKTI VA PREDMETI: Fonetik uslubiyatning obyekti — adabiy tilning turli uslublarida qoʻllaniladigan fonetik birliklar: unli va undosh tovushlar, urgʻu, intonatsiya, pauza, alliteratsiya, assonans, ritm va boshqa tovush hodisalari hisoblanadi. Predmeti esa — ana shu fonetik birliklarning matndagi uslubiy yukini ochib berish, ularning nutqga taʼsiri va estetik

funksiyalarini o'rganishdan iborat. Uslubiyatshunos olimi R. Jo'rayevaning fikricha, "fonetik vositalar matnga tovushli hayot baxsh etadi"³. Fonetik uslubiyat asosan matnshunoslik, poetika, badiiy tahlil, fonologiya, stilistika fanlari bilan uzviy bog'liq holda rivojlanadi.

UNLI VA UNDOSH TOVUSHLARNING USLUBIY ROLI: Unli va undosh tovushlar adabiy matnda estetik effekt yaratishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, she'rlarda ko'p takrorlangan "a" unlisining keng ohangdorligi, "i" unlisining ingichka va jadal kayfiyatni berishi — fonetik vosita sifatida uslubiy yondashuvni talab qiladi⁴. Bundan tashqari, undosh tovushlar — ayniqsa portlovchi va sirg'aluvchi tovushlar she'riy nutqda dinamik, harakatli obrazlar yaratishda muhimdir. Alliteratsiya — undoshlar takrori orqali tovush effektini kuchaytiruvchi uslubiy vosita sifatida tan olingan.

Misol: "Shovqin solgan shamol shabada olib shaydo qildi" — bu satrda "sh" undoshining takrorlanishi alliteratsiya namunasidir.

ASSONANS VA ALLITERATSIYA: Assonans — bir xil yoki o'xshash unli tovushlarning takrorlanishi bilan yuzaga keladigan badiiy vosita bo'lib, u matnga ritmik ohangdorlik bag'ishlaydi.

Misol: "Uzoq uzoq yo'llar uzra yuraman" — bu misrada "u" tovushining takrorlanishi orqali sokinlik va cho'ziluvchanlik kayfiyati yaratilgan.

Alliteratsiya esa ko'proq dramatik, qudratli obrazlar ifodasida ishlatiladi. R. Abdullayevning fikricha, "assonans va alliteratsiya poetik tafakkurning fonetik yadro elementlaridir"⁵. Bular og'zaki xalq og'zaki ijodida, dostonlarda, xalq qo'shiqlarida ham keng uchraydi. Fonetik uslubiyat xalq tilidagi go'zallikni ilmiy asosda yoritib beradi.

URG'U VA INTONATSIYANING USLUBIY AHAMIYATI: Urg'u — so'z yoki gapdagi bir tovushni boshqalardan ajratib ko'rsatadigan hodisa bo'lib, u so'zning ma'nosini farqlashda muhim rol o'ynaydi. Gap urg'usi esa nutqdagi mantiqiy-emotsional yukni ifodalaydi. Misol uchun: "Siz ketmaysizmi?" — so'roq intonatsiyasi bilan ifodalanadi va urg'u o'zgarganda gap ma'nosi ham o'zgaradi.

Fonetik uslubiy vositalar nafaqat yozma, balki og'zaki nutqda ham o'ziga xos uslubiy yukka ega. Ayniqsa teatr san'ati, ommaviy chiqishlar, ma'ruzalar, siyosiy nutqlar, televizion dasturlar fonetik vositalar orqali ta'sir kuchiga ega bo'ladi. Nutq madaniyatida so'zlovchining urg'uni to'g'ri qo'yishi, ohangdorlikka e'tibor berishi, pauza va temrni muvozanatli qo'llay bilishi uning uslubiy saviyasi va madaniyati haqida ma'lumot beradi. Badiiy asarlarda personajlarning ovoz xususiyatlari, tildan foydalanish uslubi ham fonetik uslubiyat orqali baholanadi.

FONETIK USLUBIY VOSITALARNING ADABIY MATNLARDAGI NAMOYONI: Fonetik uslubiy vositalar adabiy matnlarda obraz yaratishda, estetik

go‘zallikni oshirishda beqiyos vosita hisoblanadi. She’riyatda ohangdorlik va uyg‘unlik fonetik uslubiyatga bog‘liq.

Misol:Erkin Vohidovdan"Ona yurtning — yuragingdir, uni tingla, tingla doim..."

Bu misrada urg‘u, ohang, pauza, assonans va alliteratsiya uyg‘unligida poetik kuch mujassam.

Bu borada A. Madvaliyev shunday deydi: “Fonetik vositalar orqali estetik his uyg‘otish uslubiyatning ichki ohangini anglatadi”⁷.Uslubiy vositalar poetik ritm, qofiya, tovush takrori, lahja, aksent, hamda gap qurilishida ham fonetik darajadagi uyg‘unlikni ta’minlaydi.

XULOSA

Fonetik uslubiyat — tilshunoslikning muhim va zarur sohasi bo‘lib, u adabiy tilning fonetik vositalar orqali qanday estetik, emotsional va kommunikativ vazifalarni bajarayotganini ilmiy asosda tahlil qiladi.Fonetik vositalarning urg‘u, intonatsiya, pauza, alliteratsiya, assonans, ohang kabi turlari turli uslublarda turlicha estetik yuk bilan chiqadi. Bular nutqning ta’sirchanligini oshiradi, mazmun va shakl uyg‘unligini ta’minlaydi. . Fonetik uslubiyatni chuqur o‘rganish adabiy tanqid, tahlil, tarjima, nutq madaniyati kabi ko‘plab sohalarda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rahmatullayev G‘. Til va uslub masalalari. – Toshkent: Fan, 1981.
2. Madvaliyev A. O‘zbek tili stilistikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1996.
3. Jo‘rayeva R. Uslubiyat va uning zamonaviy masalalari. – Toshkent: Fan, 2004.
4. Yo‘ldoshev B. Fonetik uslubiyat asoslari. – Samarqand: Ma’rifat, 2002.
5. Abdullayev R. She’riy nutqning tovush tabiati. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1999.
6. Qayumov M. Badiiy matn stilistikasi. – Toshkent: Akademnashr, 2011.
7. Madvaliyev A. Adabiy til uslublari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2003.